

A SZINHÁZ TÖRTÉNETFILOZÓFIÁJA.

ATÁRSTALAN, magányos ember a végtelen világkáoszban, a jelenségek vad záporozásában vacogva úgy menekül a törvényhez, mint egy meghitt, meleg kunyhóba, melyből kizárta az emberi leleményesség a vihart és amelyben a rend megnyugtatóan kínál pihenést . . . Nem nyugszik, míg meg nem találja a törvényt a csillagok járásában, a szerves és szervesetlen létezés megszámlálhatatlan eseteiben és mert nagyon akarja, kihallja a ritmust a patak csobogásából, a hullámok játékából, belelátja a kötött törvényszerűséget minden alakulásba, változásba, az élet szüntelen hömpölygésébe ! Sokan vannak a törvényttagadók, akiknek langyos fürdő az anarchikus élet, de még többen a törvénytakarók, akiket nem bilincsbe ver a megkötöttség tudata, hanem akik a szükségszerűségek felismerésével együtt emelkednek fel egy magasabb létszemlélet mindent beelölő távlataihoz. A törvénykeresők és a törvényt felismerők mélységes meditációinak földjében fogant és fejlett szépséges, aranylevelű fává a történelemfilozófia is.

* * *

Micsoda köze lehet a történelemfilozófiának a lenézett és megvetett komédiás kétesértékű «művészetéhez»? . . . Csak nem ennek a komoly, ünnepélyes tudománynak örök leveleiből akar koronát fenni a *mimus* önmaga homlokára a gyorsan illanó dicsőség hervadt koszorúja helyébe? . . .

Nem egyén kéri e kapcsolat fölemelő tudatát ! Nem a színész, a díszlettervező és rendező, hanem az örök színház, mely van, mióta ember él és lesz, míg ki nem hal a Földről !

A színház több, mint mindazok munkája, alkotása és művészete, akik szolgálatában állanak . . . A színházat egy titokzatos, csodálatos erő élteti, mely ott munkál minden egyes ember lelkében és amelynek a színházi ember csak hangadója, kifejezője, a valóságbavetítője : ez a *theátrális ösztön*.

Ez a belső hajtóerő olyan örök és egyetemes, mint a többi elemezhetetlen ősi ösztönök. Van ! . . . Még nem írtak róla pszichológiai tanulmányokat, még nem szedték szét ízekre. Pár év előtt egy másirányú nagyobb tanulmányomban ilyen módon próbáltam meghatározni lényegét : «Az ember, amikor felfedezte az Én és a világ különbözőségét, az emberi szellem történelmének legtragikusabb élményét élte át. Ösztönösen érzi a magányos, társtalan Énnek az őt körülvevő kiismerhetetlen, kegyetlen világgal való feloldhatatlan konfliktusát. Meg akarja ismerni azt, amit maga fölött állónak érez, fel akar emelkedni abba a magasabb létezési régióba, amely csodálatlaltal és félelemmel tölti el. A külvilágot nem tüntetheti el, az Ént kísérli meg feloldani benne, hogy egyszemély voltának tragikus nyomása alól meneküljön. Megsemmisíti tehát éntudatát, elszemélytelenedik azáltal, hogy a számára legnagyobb jelentőségű létformába éli bele magát». A theátrális ösztön lírai jellegű levezetése hozta létre a *táncot*, az epikai ösztönlevezetés a *pantomimot*, a drámai pedig a *színjátszást* . . .

A theátrális ösztön mint munkáló erő alá van vetve korok és nemzetek szerint bizonyos hullámzásoknak. Áradhat vagy apadhat . . . De minden életjelenséget áthat termékeny folyamával. És abban jelentkezik döntő módon, ami a legfeltűnőbb kultúrmegnyilatkozás. Ha a vallás egy kultúrperiódus legfőbb szellemi java, akkor ezt theátralizálja ez a csodálatos ösztön és megszületnek a misztériumjátékok. Ha az irodalom áll az emberi érdeklődés középpontjában, akkor a theátrális ösztönnek a költészettel való termékeny találkozása a dráma egy-egy aranykorát hívja életre. Ha a képzőművészeti látás, helyesebben festői életérzés dominál, akkor a színház külső elemei gazdagodnak öncélúvá, az előadás mint vizuális élmény nyer hangsúlyt, úgy a színházi alkotók, mint a nézők részéről. Ha tehát az emberiség szellemtörténetében kimutatható a törvényszerű egymásrakövetkezésnek bizonyos ritmikus rendje, akkor ennek feltétlenül meg kell nyilatkoznia a színház élettörténetében is. . .

Tudjuk, hogy egyes kultúrköröknek megvan a maguk határozott zárt szellemi arcuk, melyet a történetfilozófus stilizál meg, hogy a valóság zavaros, változó impresszióival szemben időtlen megfogalmazásban mutassa az illető kultúra leglelkét. A képzőművészetek három főformája, az építészet, a szobrászat és a táblaképfestészet jelölheti legalkalmasabb módon a művészi akarásnak azt a három alaptípusát, mely az emberi alkotásnak egyéb területein is feltehető. Minden kultúra átmegy e három perióduson, de egy közülük a főszólamot viszi. Így az egyiptomi kultúrának az architektúra, a görögnek a szobrászat, a keresztény kultúrperiódusnak a táblaképfestészet az abszolút megnyilatkozása. Talán nem kell bizonyítanunk, hogy a képzőművészeti látás e háromféleségének az irodalom terén az epika, dráma és líra hármas műfajcsoportja az analogonja. Micsoda jelenségek felelnek meg e hármas rendnek a színház világtörténelmében ?

Az egyiptomi lélek az életen túlra volt beállítva. A földi létet csak átmeneti állomásnak tekintette . . . A theátrális ösztön tehát csak a vallásos rituáson keresztül nyilatkozhatott meg. Nem menekülnek önmaguktól egy más ember új sorsösszefüggéseinek átéléséhez : az istenek szimbólikus világát elevenítik meg misztériumjátékaik. Színjátásuk tehát ritus, mint ahogyan ritus az építészetük is — theátrális szokásaik tehát gigászi térbe vetített istentörténetek. Időben és térben egyaránt szétfolyó valami ez a «színjátás», teljesen méltó ehhez a végtelen kategóriákban gondolkodó és a földi dimenziókkal mit sem törődő néphez : kollektív belenyújtózás az istenek világába minden plasztika és drámaiság nélkül . . .

A görög kultúra az elemberiesített istenek és megisteniült emberek világa. E kultúrperiódus színjátásai már adatokkal ellenőrizhető módon átmegy azon a három korszakon, melyre fentebb utaltunk. Az első korszak : a valláson könnyen áttörő theátrális ösztön megnyilatkozása nyomán születő *misztériumjátékok*. Míg Egyiptom színjátásai megállt ezen a fokon, mert látásából hiányzott a plaszticitás, a drámaiság, az emberies, vérbő életérzés, a görögség korán átlépi azt a határt, melyen innen csak vallási téren inspirálódik a lélek a belső átlényegülésre. A görög színjátás útja az emberi istentől az isteni emberig vezet . . . A theátrális ösztön mélyen átjárja az irodalmat és költőik színész-főlötti fantáziája az emberi sorsátélések hallatlanul impozáns megnyilatkozásait adják műveikben. A Dionysos-misztériumokat a költők színháza váltja fel. A dráma áll a görög színház fénykorának középpontjában, a játék kerete, a színpad csak a szükségszerűt nyújtja. A képzőművészetben a theátrális lélek a színházépület, elsősorban a színpad dekorativitását és a színészi játék plasztikáját

emelő tények átteremtésében jut érvényre. A sík kép iránt alig fogékony görög nép színháza is térszínház, relief-hatásokkal dolgozó színpaddal, melynek keretében mozgó, maszkkal, kothurnussal, kosztümmel elstilizált testű színész szobrászi jellegű théátrális érték. Az antik színház fejlődéstörténetében azonban kimutatható, hogy megérintette a pikturális látás szelleme is : fokozatosan közeledett a realizmus felé, a *díszlet* szerepe egyre fontosabb lett és a tánc a théátrális ösztönmegnyilvánulások e lírája is kivételes tért hódított az antik kultúra dekadenciájának napjaiban.

A keresztény kultúrkör a maga egészében pikturális szellemű. Átmegegyszer három perióduson ugyan, de mindig a vizuális élményen van a hangsúly és abban a korban teremt e téren valami egészen sajátosat, amikor a kultúra szelleme találkozik a periódus látásmódjával, művészi vágyaival : a jelen esetben ez a harmadik korszak lesz, a kulisszaszínpad megszületésétől napjainkig . . .

A kereszténység szelleme nehezen engedi áttörni a théátrális ösztönt. Lappang. Csak olyanoknál juthat érvényre, akiket nem köt a hit lélekfegyelmező ereje. Így élnek tovább a nép körében a pogány mimus hagyományok. A katolikus vallásnak a középkor elején nincs szüksége menekülésre, mássá-lényegülésre. A vallás teljesen kiegyensúlyozza a lélek és világ viszonyát. A hívő szeme a túlvilágra van függesztve, az Én Istenben oldódik fel. Mindaddig, amíg átélt ez az asketikus szellemű világerzés, nem is jelentkezik a színház követelése. Amint megglazul ennek a hitnek puritán bensőséges volta, a pap felölti a húsvéti ceremóniáknál a mássá váló átalakulást jelző ruhát és jelvényeket és életre kelti először a Krisztus sírját felkereső asszonyok örömét a Megváltó feltámadásán, majd később megjelenítik a hívők lelki épülésére az ó- és újszövetség minden fontosabb jelenetét. Krisztusba kapaszkodnak, őt imitálják, hozzá, beléje akarnak menekülni, tehát megelevenítik, hogy szavaiknak drámai ismétléseivel, alakjának felkeltésével átéljék az ő létezésének magasztosságát. A théátrális ösztön rést tört a kereszténységen és útja most már feltartóztathatatlan. A keresztény vallással való találkozására életre hívja az európai színház fejlődésének első nagy periódusát, mely ugyanígy kollektív és az egyház szolgálatába állított, mint az architektúra . . .

A théátrális ösztön ezután olyan erővel ragadja meg az írói lelket is, amikor felszabadul a látás, a világ, a föld az *ember* irányába, hogy abban a korban, amikor a képzőművészet az emberi testet ábrázolja lázas buzgalommal, amikor a szobrászat önállósul és a festők is szobroknak festik meg alakjaikat a vásznon vagy a falon, a háromdimenziós drámai látásnak egy sor zsenije akad, akik, lemondva a külsőségekről, szavakkal festik a legszebb tájat, varázsos erdőt a néző elé és a puritán dobogószínpadon néhány jó színésszel elevenítik meg az időtlen emborsorsokat. A renaissance puritán drámai színpadát azonban csakhamar felváltja az új, festői színpad, mert a théátrális ösztön már átjárta a képzőművészeket is, ezek alkotásterületein pedig a pikturális látás hangsúlyozódik és a táblaképfestészet ragadja magához a hegemoniát a művészetek hierarchiájában.

A harmadik korszaka tehát az európai színházi kultúrának a színpadra, mint keretre fekteti a fősúlyt és a kulissza viszi a főszólamot az előadás polifóniájában. Egyetlen töretlen, egységes vonal a kulisszaszínpad fejlődése a barokk-kortól napjainkig. Ezzel lezárul egy egységes kultúrperiódus színházának hármastagozatú korszaka, hogy a kaotikus jelen a titokzatos jövő útjait kuttassa . . .

* * *

Egy nagy filológiai apparátussal megírt színház-világtörténelemnek lenne a feladata igazolni ezt a fent vázolt Törvényt, mely ritmikus rendbe foglalja a széthulló jelenségeket és amely biztos Ariadne-fonál a jelenségek zúrzavarában.¹ A hivatalos esztétika által lenézett színház, ha be tudja bizonyítani azt, hogy nem áll a Törvényen kívül, helyet követel majd magának nemcsak az egyetemes kultúrtörténelemben az emberiség sok más jelensége mellett, de az irodalomtudomány és művészettudomány mellett is mint önálló diszciplína : mint saját, külön problémáival viaskodó *színházstudomány!* . . .

Németh Antal.

AZ ÖREGÚR.

MÉLTÓZTATIK parancsolni? Ide, csak ide tessék, nem kell várni, hogy kellene! Arcápolást parancsol? Igenis, tessék csak helyet foglalni, méltóságod, rögtön kezdhethük. Manikűr is lesz . . . ? A belvárosi szalón szőke tulajdonosnője, madame Rose, mindezt már úgy tudta, hogy ha álmából ébresztették fel, akkor is egyfolytában csicseregte végig a vendégnek megfelelő mondókát. A vendég pedig jelen esetben sovány, de jólöltözött öregúr volt, aki vaktában is méltóságos . . . Ünnepeyes sötét ruhát viselt, gomblyukában fehér szekfű illatozott s kicsit zavartan pislogott körül : észre ne vegyék rajta, hogy még nem volt ilyen helyen . . . Különös eltévelyedettséggel ijedelme szorongatta. A szépészet titkait eddig csak tavaly elhunyt felesége s férjhezment leánya praxisából ismerte s íme, most ő maga is . . . Nagyot nyelt a zavaros illatokkal telt levegőből, aztán rántott egyet a gallerján s elhatározta, hogy kedélyes lesz :

— Igen, madame, teljes arcápolás és manikűr is. A fő, hogy szépek legyünk és hét órára végezzünk, mert várnak és nem szeretnék elkésni — mondta olyan hangon, mint akinek mindennapi kenyere az ilyesmi ; aztán titokban még egyet nyelt s körültekintett. A szép, világos emeleti helyiség üres volt egészen, csak a szomszédteremből hallszott valami motoszkálás, de az már a hölgyeknek fenntartott rész volt. Rosszul megy — villant át agyán s erre egyszerre önérzetre kapott. Elvégre, ha kozmetikai szalón, akkor abból él, hogy szépülésre vágyó egyének keresik fel. Urak számára jobbra, hölgyeknek balra s örüljenek, ha valaki ide is betéved, pont !

— Tessék, kérem — sürgölődött a «madame» — egy óra alatt készen leszünk. Hétre tetszett mondani? Talán színházba méltóztatik, valami jó darabba . . . ?

¹ E kis tanulmány írója 1933 február elején kezdi meg előadásorozatát a Szabad Egyetem kurzusainak keretében (VIII., Múzeum-körút 4—6. II. 12. terem) a *Színház világtörténelme* címén, mely a fenti történetfilozófiai elgondolás bizonyítása lesz. Szerk.